



GEDIMINAS DEGĖSYS

Lietuvos kultūros tyrimų institutas

INTUITYVISTINIŲ IR LINGVISTINIŲ METODOLOGINIŲ PRIEIGŲ GALIMYBĖS SUBSACHARINIŲ KULTŪRŲ TYRIMUOSE

Possibilities of Methodical Intuitive
and Linguistic Approaches in Sub-Saharan
Cultural Studies

SUMMARY

In this article the author considers a question in all its aspects about intuitional and linguistic approaches studying the originality of mythology, thinking, aesthetics and art forms of subsaharan cultures. Using the analysis of concrete regularities in cognitive process the author reveals that aforesaid methodological approaches help to perceive the subsaharan mythology, religions and art better as harmonious philosophic whole and reveals new possibilities for qualitatively new comparative studies. In the text the language opens as a very important revealing-explicative reflection of intellectual experience of subsaharan nations. Its traces we can see in mythic consciousness, thinking and artistic creation.

SANTRAUKA

Straipsnyje autorius aptaria intuityvistines ir lingvistines metodologines prieigas sudijuojuant subsacharinių kultūrų mitologijos, mąstymo tradicijų, estetikos ir meno formų originalumą. Pasitelkdamas konkrečias pažinimo procese išnyrančias strategijas, autorius parodo, jog minėtos metodologinės prieigos padeda geriau suvokti subsacharinę mitologiją, religiją ir meną kaip harmoningą filosofinį visetą ir atskleidžia naujas galimybes kokybiškai naujoms komparatyvistinėms studijoms. Tekste analizuojamo regiono kalba atsiveria kaip labai svarbi subsacharinių tautų intelektualinės patirties refleksija, išryškinanti sociopsichologinius ir kultūrinius ypatumus. Jos bruožus aptinkame mitinėje samonėje, mąstyme ir meninėje kūryboje.

RAKTAŽODŽIAI: subsacharinė Afrika, kultūros tradicijos, intuityvizmas, lingvistinė metodologija, filosofija, mitas.
KEYWORDS: sub-Saharan Africa, cultural traditions, intuitivism, linguistic methodology, philosophy, myth.

Izimfene zihlekan' iziphongo [Pavianai juokiasi iš kito kaktos]

Zulų patarlė¹

ĮVADAS

Pastaraisiais dešimtmečiais pasaulinės kultūros istorijoje žmonija verčia naują puslapį, kuriame žodis „filosofija“ vartojamas daugiskaita ir vis dažniau šis terminas, vengiant helenomanijos recidyvų, keičiamas neutralėse sąvoka „mąstymo tradicija“, o *anksčiau akademinio diskurso marginalijose buvusios ar tik fragmentiško dėmesio susilaukdavusios kultūros, jų mąstymo, estetikos, meno tradicijos tampa visaverčio metacivilizacinio kultūrinio diskurso dalimi*. Žmonijos istorijoje niekuomet nebuvo taip akivaizdžiai iškilusi skirtingų kultūrų ir tautų tarpusavio supratimo būtinybė; gyvename globalių komunikacijų laikotarpiu, kuriame tarpkultūrinis polilogas skleidžiasi įvairiais lygmenimis. Filosofinis lygmuo jame yra vienas svarbiausių, nes teoriškai grindžia konceptualias geresnio tarpusavio supratimo nuostatas. Postmodernizmo amžiuje kultūrų polilogo problema seniai išaugo iš akademinės filosofijos apibrėžto lauko ir ne tik užima svarbią vietą politikų, kultūrologų, religijos specialistų veikaluose, pasisakymuose, bet ir tampa vienu svarbiausių tradicinių Vakarų kultūros vertybių įtakos silpnėjimo ir paradigminio klasikinės akademizmo sampratos lūžio momentų.

Veikiant universaliai „pažinimo archeologijai“ (M. Foucault) mėginama objektyviau suvokti vadinamųjų marginalinių neeuropinių kultūrų svarbą pasaulinės civilizacijos istorijai. Tai lemia tiek eurocentristinių, tiek aziocentristinių ideologijų įtakos silpnėjimą. Įvairių

humanistikos sričių požiūriai į pasaulinės kultūros istoriją vis labiau decentralizuojami, siekiama geriau aprėpti pasaulio kultūros tradicijų įvairovę. Tai lemia radikalų lūžį postmoderniose kultūros teorijose ir esminę slinktį akademinuose orientyruose. Iš esmės mainosi pasaulio vaizdinys, pasirodo kur kas spalvingesnė, nei buvo įprasta manyti, jo kultūrinė panorama.

Neišvengiama minėto akademinų interesų kaitos proceso dalis yra ir poslinkiai pastaraisiais dešimtmečiais, ryškėjantys afrikanistikos studijose. Populiarėjanti *negritiudo*² banga apnuogina eurocentrinių pažiūrų siaurumą ir klasikinių Vakarų kultūros mitologemų išsisėmimą. Paaiškėja, jog Vakaruose susiformavę mąstymo principai, idealai, simboliai, vertybių skalė nėra visuotini ir vieninteliai galimi. Todėl didėja dėmesys neeuropinėms civilizacijoms, ilgai vadintoms „marginalinėmis“ ar „periferinėmis“, nutolusiomis nuo magistralinių civilizacijos raidos kelių kultūroms. Todėl ir humanistinio postmodernistinio sparno intelektualų ir mokslininkų mąstymo laukas atsiveria kaip įvairių pasaulėžiūrų, sampratų, minties formų sambūvis, kuriam svetimos ideologizuotos pozicijos ir vienodas stilius. „Mokslas ir religija, mitas bei technologija, protas ir intuicija, populiarioji ir aukštoji kultūra, moteriškieji bei vyriškieji archetipai [...] stipriai keičia ir informaciškai vienas kitą praturtina [...]. Taip randasi naujo tipo sąmonė.“³

Tautų kelias į tarpusavio supratimą, į visavertį tarpkultūrinį polilogą yra sudėtingas ir ilgas, neįveikiamas vienai kartai. Jau keletą dešimtmečių filosofijoje, kultūrologijoje, antropologijoje, estetikoje bei menotyroje besireiškiantis komparatyvistinis sąjūdis yra pabaigos neturintis procesas, ieškantis vis naujų išvalgų, analizės galimybių, nuolat save kvestionuojantis ir vis atveriantis naujų aspektų, todėl ir tarp Vakarų kultūros ir subsacharinės Afrikos regiono kultūrų idėjų nutiesiantis komunikacijų saitus. Dėmesys ir pagarba „kitai“ kultūros, religijos, etikos, estetinės minties ar meno tradicijai, „kitiems“ mąstymo principams yra esminis komparatyvistinio judėjimo bruožas. Tokių visaverčių ir metodiškai pagrįstų lyginamųjų studijų rezultatai kuria novatorišką išvalgų galią, kuri palaipsniui įsigali dabartiniame akademiniam diskurse ir tampa veiksminga įvairius civilizacinius pasaulius, vadinasi, ir užsachario regiono Afrikos kultūras bei Vakarų civilizaciją, suburiančiu veiksmu.

Pažymėtina, kad dabartinei posteuropocentrinei kultūrų polilogo situacijai būdingas filosofijai keliamas klausimas yra daugiaplanis įvairiose civilizacijose išsikristalizavusių socialiai aktualių idėjų sintezė. Vis dėlto, turime pasakyti, jog *įvairių mąstymo tradicijų polilogas gali būti vaisingas tik tuomet, kai jo dalyviai turi realų savo partnerio įvaizdį, o ne tenkinasi dogmatizuotu, jau iš anksto suformuotu jo paveikslu*. Postmodernistinio kultūrinio pliuralizmo dvasia skatina atkreipti dėmesį į praeities klaidas, suvokti, jog XIX–XX a. Juodosios Afrikos kultūrų tyrinėjimai buvo grindžiami daugiau ar mažiau lanksčia europinio kultūrinio pranašumo nuostata, kuri aprioriškai Vaka-

rų atstovams suteikė visą galios principais paremtų netolygių santykių su subsacharinėmis kultūromis skalę.

Ši maskuojama ekonominės ir karinės galios svertais paremta rasistinė nuostata buvo galingas politinės intelektualės kultūros veiksnys, kuris afrikanistikos studijoms skirtuose tekstuose atspindėjo ne tiek Juodąją Afriką, kiek „savo“ pasaulį, jis buvo vakarietišku intencijų, dominavimo ir įtakos užsachario regiono šalims priemonė. Pasak vieno eurocentrizmo kritiku, iš Belgijos Kongo (dabar Zairas) kilusio filosofo Valentino Y. Mudimbe'ės: „Iki 1950-ųjų – ir nesu visiškai tikras, kad situacija Vakaruose visuotinai pasikeitė – Afrika buvo suvokiama ir pristatoma kaip žemynas be atminties, be praeities, be istorijos. Dar tiksliau pasakius, jos istorija tegalėjo prasidėti nuo pirmųjų kontaktų su Europa, ypač su progresyvia europiečių invazija į žemyną penkioliktąjo amžiaus pabaigoje.“⁴ Turime pripažinti, kad *negritiudas* buvo veikiamas Vakarų kultūroje vyraujančių idėjų, doktrinų; žinoma, jas ir skolinosi. Šis vyksmas istorijoje ir moksle apibrėžiamas kaip geopolitinių interesų sklaida. O tokie interesai bei ketinimai ne tik turi intenciją pažinti, kurti ir naudotis, bet ir išreiškia siekį kontroliuoti, manipuluoti ar netgi užvaldyti „kitokį“ pasaulį, asimiliuojant ir galiausiai įtraukiant subsacharinį pasaulį į Vakarų ideologinio domeno erdvę. Jeigu kalbėtume apie užsachario estetikos ir meno tradicijas, prisiminkime, kad tiek terminas „menas“, tiek žodis „Afrika“ nebuvo sugalvoti Juodajame žemyne, bet už jo ribų, Vakaruose.⁵ Tai yra terminai, kuriuos ne patys afrikiečiai apie save ištarė, tačiau mes juos naudojome apibūdinti jų kultūros fenomenams. Šie žodžiai

inkorporuoja mūsų viziją apie subsacharinio pasaulio vietas ir ten esančius objektus, „visa, ko ten iešojome ir norėjome pamatyti: tie žodžiai kalba apie mūsų polinkį kolekcionuoti, apie mūsų „grožio“, „žavingumo“ ar „taurumo“ supratimą, bet ir apie mūsų begalinį norą valdyti pasaulį.“⁶

Vis dėlto naujausios komparatyvistinės Juodojo Žemyno ir Vakarų kultūrų studijos, besiremiančios visapusiškai išplėtotą modernia komparatyvistine metodologija, atskleidžia daugelio idėjų, susiformavusių žemiau Sacharos dykumos esančiuose kraštuose, aktualumą ir unikalumą. Vakarams „atsiveria“ naujas,

lig šiol ignoruotas dvasinių vertybių, simbolių, žmogiškosios būties sakralumo, intuicijos subsacharinės Afrikos mitologijoje ir mene reikšmingumas. „Pastaraisiais šimtmečiais, – teigia Antanas Andrijauskas, – Vakarų civilizaciją užvaldęs narcisizmas ir kolektyvinė amnezija, sparčiai besiplėtojant komparatyvistinėms kultūrologijos studijoms [...], regint dabartinius neeuropinių tautų laimėjimus, sklaidosi. Pripažindami įvairių pasaulio tautų kultūros tradicijų savitumą, mokslininkai vis dažniau kalba apie jas siejančias bendrybes, tarpusavio papildymą ir bendros metacivilizacinės kultūros tendencijų sklaidą.“⁷

INTUITYVIZMAS SUBSACHARINIŲ KULTŪRŲ STUDIJOSE

XIX a. Vakarų kultūrologinėse ir filosofinėse studijose, ypač vokiečių klasiikinės filosofijos idėjų viešpatavimo laikais, susiformavo metafizinei mąstymo tradicijai būdingas perdėm vienpusis abstrakčių racionalistinių nuostatų ir mąstymo procedūrų sureikšminimas, kuris ne tik lėmė racionalistinio mąstymo spekuliatyvumą, bet ir nepakankamai įvertino tiesioginio jausminio gyvenimiškojo patyrimo svarbą. Prieš šias nuostatas sukilo ir siekė jas iš esmės pakeisti neklasikinės filosofijos (A. Schopenhaueris, S. Kierkegaardas, F. Nietzsche) kūrėjai ir jų idėjomis apsiginklavę daugelis gyvenimo filosofijos, intuityvizmo, egzistencializmo, personalizmo ir kitų įtakingų XX a. filosofijos krypčių šalininkai, kurie, atsiribodami nuo dogmatiško racionalizmo nuostatų, išskirtinį dėmesį teikė tiesioginiam patyrimui. Kraštutinę tokios reakcijos į dogmatišką racionalizmą formą regime intuityvizmo adepto žymus prancūzų

filosofo ir rašytojo G. Bataille'io programinėje tezeje: „Aš gyvenu jausminiu patyrimu, o ne logišku paaiškinimu.“⁸

Įvairiuose pasaulio regionuose atrandame savitas mąstymo tradicijas, kuriose vyrauja skirtingas racionalumo ir intuityvumo santykis, apsprendžiamas įvairių vidinių ir išorinių jų raidos veiksnių. Kaip atsakas į perdėtą racionalistinės intelektualinės sistemos vienalytiškumą ar nelankstumą, gimsta antitezė ir susiformuoja prieštaraujančios doktrinos, tampa pančios kokybiškai naujų, sintetinių pozicijų ir metodų atsiradimo prielaida. Mūsų gyvenamuoju metu ši racionalaus ir intuityvaus pažinimo dichotomija neplenkia ir užsachario Afrikos tautų, kuriose šimtmečiais formavosi savitos santykių su išoriniu pasauliu, jo pažinimo ir mąstymo tradicijos, kurios išskirtinį dėmesį teikė intuityviam jausminiam pažinimui. Akivaizdu, kad čia ir dabar gyvenimiškosios situacijos įvairių žemės ru-

tulio regionų žmonėms sukuria daug panašių egzistencinių problemų, iššaukia panašių siekių ar intelektinės veiklos motyvacijų, kurios, nepaisant ryškių kultūrinių skirtumų, išlieka visiems žmonėms artimos ir suprantamos. Pripažindami skirtingų kultūrinių tradicijų unikalumą ir vertę žmonijos kultūrai, tampame supratingesni, tolerantiškesni kitokioms vertybių, simbolių ir požiūrių į pasaulį sistemoms, labiau linkę bendradarbiauti, o tai yra pats svarbiausias lyginamosios filosofijos teiginys ir tikslas.

Intuicijos kaip mus supančio pasaulio pažinimo problema, sudėtingos įvairių kultūros tradicijų atstovų pasaulėžiūros, mitologijos, religijos, santykių su pasauliu, meninės ekspresijos formos yra temos, kurios pirmiausia sudomino Apšvietos epochos prancūzų intelektualinį elitą, o jų idėjoms pasklidus po Europą, šios temos vis labiau domino daugelio kitų tautų mąstytojus. Vėl ir vėl kvestionuojamas intuicijos kaip pažinimo instrumento klausimas, bandoma apmąstyti tik XX a. į tarptautinę areną iškilusių retų kultūrų meno ir mąstymo tradicijų savitumą. Kiekviena civilizacinė tradicija, priklausomai nuo daugelio psichinių, istorinių, socialinių ir kt. veiksnių, savaip formulavo įvairius intuityvaus pažinimo modelius, savaip apibūdino jos prigimtį, siekė įveikti žmogiškos šiapusybės ribotumą ir atskleisti prigimtines intuicijos galias.

Besiplėtojant komparatyvistiniam sąjūdžiui, vis daugėja mokslinių darbų, skirtų lyginamosioms Juodosios Afrikos ir Vakarų filosofinių tradicijų studijoms. Tačiau dažnai juose remiamasi supaprastintomis dichotominėmis schemomis „intraversija-ekstraversija“, „sintetiškumas-analitiškumas“, abstrakčiai kalbama

apie „subsacharinę filosofiją“, „intuityvųji-meninį-mitologinį pažinimą“, „zulų mąstymo tradiciją“ ir pan., užmirštant pačios užsachario mąstymo tradicijos ir meno spalvingumą bei įvairovę. Tradicinės objektyvistinės Vakarų filosofijos „moksliškas naivumas“ (E. Husserlis) ignoravo intuicijos neapibrėžtumo ir meninio pažinimo, taip vitališkai svarbaus visoms Juodojo žemyno mąstymo tradicijoms, principinį aktualumą. Didelę įtaką Vakarų mokslininkų sąmonei padarė ir kraštutinis hėgeliškasis panlogizmas, nukreipiantis juos ribotos scientistinės ir objektyvistinės sąmonės tyrimų metodologijos kryptimi. Šiandien filosofų ir kitų mokslų atstovų nebetenkina scientistinė pozicija, siekis viską redukuoti į materialumą, smegenų funkcionalumą ar bandymas atrasti pažinimą stebint iš šalies. Tyrinėjant subsacharinių kraštų tradicijas, kurių esminis pažinimo šaltinis – mitologija, menas ir intuicija, tokios nuostatos dažnai tampa neįveikiama kliūtimi. Schopenhauerio pradėtas ir Bergsono propaguojamas radikalus klasikinės Vakarų filosofijos perversmas ją nukreipė į prasmines gyvenimo problemas. Savaip atsiveria intuityvaus ir meninio pasaulio, žmogaus pažinimo klausimai.

Turime pripažinti, jog šiuolaikinės filosofijos kontekste intuicijos fenomenas išlieka mįslingas ir be vienareikšmio konkretaus atsakymo apie jos prigimtį. „Intuicija, – rašė Gilles Deleuze'as, – yra Bergsono filosofijos metodas. Intuicija nėra nei jausmas, nei miglotos simpatijos įteigimas, bet išplėtotas metodas ir vienas labiausiai išplėtotų filosofijos metodų. Jis turi savo griežtas taisykles, kurias sudaro tai, ką Bergsonas pavadina „aiškumu“ filosofijoje.“⁴⁹ Kita vertus, atsivertę bet

kurį filosofijos žinyną pamatysime, kad intuityvaus ir meninio pažinimo problema nagrinėjama beveik visai ignoruojant subsacharinės Afrikos kultūrose išnyrančias intuitycijos fenomeno apraiškas. Todėl, ieškant naujų intuitycijos apibrėžimų ir episteminio jos pagrindimo, būtina geriau pažinti tūkstantmetę mitologinę-meninę Juodosios Afrikos minties praeitį.

Norint geriau suprasti intuitycijos fenomeną subsacharinio pasaulio kultūrose, būtina tyrinėti afrikietiškojo intuityvizmo sampratą ir meninio pažinimo reikšmę. Analizei galima pasitelkti bent dvi iš įtakingiausių subsacharinių kraštų mąstymo tradicijų, atstovaujančių skirtingas autonomiškas Juodosios Afrikos kultūras, arba į studiją taip pat įtraukti kelias Juodojo žemyno menines tradicijas. Tokiu būdu gali būti aprėpiamas beveik 500 metų laikotarpis, kuris laikytinas vaisingiausiu subsacharinių tautų meninės bei intelektualinės kūrybos periodu ir atspindinčiu esmingiausius intuityvistinio pažinimo formavimosi būdus. Nors tarp daugybės subsacharinio pasaulio kultūrų vyko įnirtingi, ilgai trunkantys debatai, atspindėti jų mitologijoje ir mene, tačiau įdomu tai, kad taip pat galime atrasti begalę konceptualių panašumų ar bendrumų, ne tik leidžiančių atskleisti tarpusavio idėjų kaitos vyksmą, bet ir daryti tam tikrų apibendrinimų apie intuityvistinių tyrinėjimo strategijų ir metodų svarbą pažįstant Juodosios Afrikos meno ir mitologijos tradicijas.

Esminė metodologinė nuostata turi susitelkti į įsitikinimą, kad užuot užsachario civilizacijų meno bei mąstymo tradicijas *interpretuojant jas pritaikius ar įsisavinus per kurį nors Vakarų intelektualinį diskursą ir jo filosofinių kategorijų tinklą,*

tokio hermeneutinio išėities momento pirmiausia reikėtų ieškoti pačiose tyrinėjamose kultūrose – jų vertybinėje pasaulėžiūrinių kategorijų sistemoje, kartu idėmiai taikant saviaprašymo ir interpretavimo davinius. Todėl, užuot Juodosios Afrikos kultūrinės tradicijas vertinant kaip muziejinius, tik klasifikuojamus ir tyrinėjamus, eksponatus, derėtų į jas žvelgti kaip į šventyklą ar bendruomenę, t.y. savitą, gyvą, funkcionuojančią tradiciją, naudojantis tradicinės egzegezės medžiaga. Šitokia, euristiškai daugiausia naudos duodanti, metodologinė prieiga esmingai atskleidžia visos afrikiečių tradicijos sinkretiškumo dvasią ir adekvačiau išreiškia jos visumą. Vis dėlto, atsisakoma ir dažnai pasitaikančio užsachario mokyklų įvertinimo ar pateisinimo, jas vienpusiškai lyginant su kuria nors iš vakarietiško mąstymo schemų, kas irgi yra klasikinio europocentrizmo metodologijos tęsinys.

Susidaro išpūdis, kad išskirtinis subsacharinės Afrikos mitologijų ir tradicinio meno bruožas – jų formuojamas intuityvistinis pasaulio pažinimo ir kūrybinės saviraiškos būdas, daugeliu atžvilgių primena prancūzų filosofo H. Bergsono pateiktą intuitycijos sampratą, kuri kreipia pažinimą į tiesioginį intuityvaus įvairių kultūros, estetinių, meno fenomenų suvokimą, remiantis unikaliomis ankstesnės asmenybės patirties formomis. Intuitycija, nepaisant jos nuolatinio mistifikavimo, yra visiškai konkretus racionaliai paaiškinamas galingas pažinimo instrumentas. Ji kyla iš nesąmoningo požiūrio susidariusio panašiose situacijose perkėlimo į konkrečią situaciją, spontaniškos orientacijos sudėtingame išpūdžių, emocijų, fantazijos sukurtų vaizdinių pasaulyje.

Bergsono filosofijoje išsiskleidęs požiūris į intuityvaus pažinimo galimybes pirmiausia išryškina *intelektu ir intucijos* dichotomiją; kadangi pažinimo eigoje dėmesys perkeliamas nuo intelektualio pažinimo, kuris *įgyvendinamas generalizuojančiomis nejudriomis statiškomis sąvokomis, prie tiesioginio intuityvaus suvokiamo daikto ar reiškinių pažinimo*. Kaip ir Bergsono intuityvistinėje filosofijoje, kur metodologine pažinimo teorijos šerdimi buvo tiesioginis intuityvaus pažinimo aktas, taip ir mūsų analizės objektu tapusiose Juodosios Afrikos meno tradicijose dažniausiai atsiribojama nuo objektyvistinio pasaulio suvokimo, todėl intucija čia pirmiausia reiškiasi kaip nepraktinio „autentiško“ pažinimo instrumentas ir netgi sąvokos „pažinimas“ sinonimas.

Suprasti, kas yra konkretaus Afrikos regiono žmogaus pasaulėvaizdis, pagrindinės pasaulio suvokimo kategorijos, jo dvasinis pasaulis, su kuriuo tiesiogiai siejasi įvairios asmenybės kūrybinės raiškos formos – reiškia žengti pirmą žingsnį suvokiant su juo susijusių istoriškai kintančių, tradicijos erdvėje nubrėžtų

kūrybinės raiškos formų sudėtingumą. Ilgą ir sudėtingą jų pažinimo procesą mes galime pradėti pasitelkdami jau mūsų glaustai aptartą pagalbinį pažinimo instrumentą – intuciją, kuri *nesupriešina subjekto ir objekto, o yra tiesioginis gyvenimo interpretatorius ir įvairių žmogaus kūrybos formų pažinimo instrumentas*. Neatsitiktinai įvairių būties reiškinių ar, tiksliau sakant, juos konstruojančių sąmonės išgyvenimų ir būsenų aprašymui, kaip universali filosofinės leksikos priemonė, Juodojoje Afrikoje daugiau yra naudojama mitologizuota kalba, todėl, mano nuomone, intuityvistinis tyrinėjimų metodas tampa pirmą kartą intelektiniu judesiu, padedančiu žingsnis po žingsnio vėliau, pasitelkiant kitas kompleksines tyrinėjimo strategijas ir konkrečius iš įvairių disciplinų perimtus metodus, atkurti konkretaus Afrikos regiono žmogaus pamatines pasaulio paveikslo ir mąstymo kategorijas, mentaliteto ypatumus, simbolių ir vertybių sistemas; yra ne tik perspektyviausias, bet ir ideologiškai nešališkiausias subsacharinės Afrikos studijų kontekste.

SUBSACHARINIO MENTALITETO YPATUMAI

Kalbant apie Juodojo kontinento gyventojų mitinius, filosofinius požiūrius į juos supantį pasaulį, žmogaus būties problemas, meną, būtina atsižvelgti į kalboje atsispindinčius afrikietiškojo mentaliteto ypatumus, todėl ties esminėmis problemomis būtina nuvesti ir lingvistinę eksplikacinę paradigmą. Privalome pasakyti, jog kalba yra atskleidžiantis-aiškinantis kiekvienos tautos reflektyvios patirties atspindys. Kiekviena tauta, padedant kalbai, „įbūtina“, suteikia savo

egzistencijai ontologinį aspektą. Kalbos logiką galime interpretuoti kaip empirinio ir formalaus, induktyvaus ir deduktyvaus mąstymo būdų, neatsiejamų nuo sociopsichologinių ir kultūrinių-lingvistinių sąlygų, atstovavimą gramatinėse struktūrose. Šiandien jau daug Vakarų (taip pat ir Lietuvos) mokslininkų pripažįsta, *jog tarp lingvistinių formų, meninių ekspresijų ir mąstymo būdo egzistuoja ne tik glaudus vidinis ryšys, bet ir tam tikra istoriškai besiformuojanti paralelinė sąveika*.

Šis dėsnīgumas leidžia teigti, kad pažintis su konkrečios tautos kalbos logikos, jos dėsnių ypatumais ir leksikologiniais savitumais padeda giliau pažinti ir suprasti jos, vadinasi, ir mus dominančių užsachario mąstymo tradicijų, specifiką, o kartu ir išryškina konkretaus regiono mitinio, filosofinio diskurso, pasaulėžiūros ir pasaulio suvokimo savitumą, nes kiekviena mitinė, mąstymo, meno tradicija gali būti traktuojama ir kaip konkretus daugiau mažiau aiškiai artikuliuotas pasaulio suvokimo būdo ir „mąstysenos visetas“. Garsaus japonų komparatyvisto Hajime Nakamuros mintį apie kalbinę tautos sąmonę analogiškai galime taikyti ir subsacharinėms tautoms: „Vidinėje tautos sąmonėje pagal tam tikrą modelį lingvistinės išraiškos pavidalai transformuojasi į mąstymo standartus.“¹⁰ Dėl to skirtingų tautų sąveika atspindi skirtingų mentalitetų, mąstymo modelių ar „kalbinių logikų“ ir estetinių ekspresijų santykį, kurio negalima ignoruoti jokiuose komparatyvistiniuose tyrinėjimuose.

Reikšmingų lyginamųjų kalbos, mąstymo būdo ir estetikos santykio tyrinėjimų yra atlikę garsūs Vakarų mokslininkai. Taip pat šiuo klausimu rašė ir Afrikos mąstytojai. Gvildendami įvairias kultūrinio fenomeno sritis – filosofiją, estetiką, sociologiją, religiją, psichologiją – ir analizuodami bei lygindami tipiškas kiekvienos Afrikos tradicijos, ypač išsamiai subsacharinės kultūrinės erdvės tradicines mąstymo, estetikos, meno formas, jie siekė įveikti giliai Vakarų kultūroje įsišaknijusį vieningos „Afrikos kultūros“ mitą ir atskleisti specifines konkrečių šio plataus kultūrinio regiono tautų mąstymo bei meninės kūrybos savybes. Nesigilindami į

priežastis ir sąlygas, lėmusias skirtingų mąstysenų susiformavimą, apibendrintai aptarsime tai, kas gali būti vadinama generalizuojančia sąvoka *tradicinio subsacharinio mentaliteto* ypatumais.

Esminis daugelį Juodosios Afrikos skirtingas vietinės kultūros tradicijas vienijantis mąstymo bruožas – bendruomenėje (suah. *jumuia*) susiformavusių lingvistinių ištarų reikšmė. Toks bendruomenės kalbos ir jos skleidžiamų prasminių kontekstų sureikšminimas lemia individualumo ar atskirumo sumenkinimą. Žodis čia svarbus todėl, kad jis į šiądieninę kalbą atėjo iš seniausių laikų, kompiliuojančių jį mitiniais, religiniais, istoriniais ir pasulėvokiniais momentais, paveldėtais iš protėvių. Vis dėlto atskirų subjektų fizinės jėgos pranašumas suteikia ir pabrėžia tam tikrą išskirtinumą bendruomenėje (subsacharinės Afrikos tautoms nuolat grėsė mirties pavojus – gyvenimas atviroje gamtoje, kurioje gausu plėšriųjų gyvūnų). Neatsitiktinai suahelių kalbos žodis *nguvu*, reiškiantis „jėga“, vartojamas su vietininką žymintiu žodeliu *-ni* (*nguvuni*), nusako „buvimą kieno nors globoje“, „būti kieno nors saugomam“.¹¹ Todėl ir stambų žvėrį sumedžiojęs ar priešą nukovęs bendruomenės narys pagerbiamas jam ant odos išpjaustant ženklus, nes jis traktuojamas kaip galintis apsaugoti nuo mirties pavojaus.

Kita vertus, Juodosios Afrikos tautų mąstymas, *nepaisant lokalių formų įvairovės, pasižymi visoms joms būdinga aiškia religine-metafizinė orientacija*. Subsacharinių tautų kalboms būdingas itin turtingas dievų ir dieviškumo apraiškų žodynas, kurį pavairina iš faunos leksikono perimti terminai, įvardijantys dievybių (zul. *Mvelinqangi*) transformavimąsi į laukinius žvėris ir

taip toliau. Visiems gamtos fenomenams suteikiamas religinis matmuo ir visos tradicinės mąstymo tradicijos tarnauja soteriologiniams tikslams. Aiškus siekis transcenduoti šį pasaulį, kuris vertinamas kaip laukimo patekti į protėvių šalį vieta. Iš čia kyla magiškų seansų, būrimų bei užkalbėjimų reikšmė (zul. *imivoumangoma*), fiziškumo vertinimas ir jo transformavimas. Anapusinio pasaulio (suah. *mauti*) fenomeno eksplikavimas apgaubia visą subsacharinės Afrikos kultūrą.¹²

Leksikos suobjektinimas atskleidžia tai, jog kalba nėra vien simbolinė komunikacijos priemonė. Kalbai suteikiamas tam tikras substancialumas ir žodis tapatinamas su objektu, todėl kalba pasižymi magine-mistine galia, peržengiančia įprastinį žodžių skambesį ir tampanči gyvūnus bei gamtos fenomenus mėgdžiojančiais garsais. Sukuriama intuiciškai grindžiama, empirinė ir analitinė kalbos filosofija. Lingvistinės ištarnos glaudžiai susiję su subtilia, ekstrospektyvine mentalinių procesų analize, o leksikiniai momentai yra glaudžiai susiję su moralinėmis nuostatomis.

Galime išskirti šiuos esminius užsachario tautų mentaliteto punktus: 1) polinkis atitrūkti nuo objektyvaus pasaulio; 2) neaiški riba tarp idealaus ir realaus, percepcijos ir vaizduotės; 3) šio pasaulio reiškiniai idealizuojami, mitologizuojami ir romantizuojami; 4) ignoruojamos erdvės ir laiko matmenys; 5) domimasi mito, sapno, vaizduotės sritimi, išaukšti-

namos mitopoetinės meninės raiškos formos, metaforos, alegorijos; 6) tiesa suprantama kaip ontologinė, o ne epistemologinė kategorija, kurios kriterijus slypi ne subjekto ir objekto santykiyje ir ne intersubjektyviame pažinime, bet, galima sakyti, etinių principų įgyvendinime. Šie punktai paaiškina, kodėl metafizinis mąstymas subsacharinėje Afrikoje stabdė natūralistinio scientizmo plėtrą.

Itin glaudų užsachario kultūrų ryšį su intuityvizmo filosofija aptinkame aptardami *ribos* sąvoką, kuri žymi beveik identišką būseną tiek Afrikos tradicijose vis dar gyvybingoje psicho-religinėje patirtyje, tiek Bergsono filosofinėje koncepcijoje. Tai esu pastebėjęs viename neklasikinei filosofijai skirtų straipsnių (*Riba Bergsono filosofijoje yra kaip trukmės, o kartu viso to, kad realu, peržengimo galimybė*¹³). Į pietus nuo Sacharos dykumos plytinčių kraštų kultūrose peržengimo siekis yra esminis daugelio apeigų bei ritualų momentas: bendruomenė, šokdama ir dainuodama, laukia šventės herojaus (-ės) perėjimo į kitą plotmę. Labiau moksliškas priėjimas prie *ribos* nusakomas šia iš intuityvizmo pradininko veikalo paimta mintimi: „Bet pasiekę ribą, – teigia jis, – mes suvokiame būtį, susidedančią iš nuolat atsinaujinančios dabarties, nebėra daugiau realios trukmės, tiktai be galo mirštantis ir atgimstantis momentiškumas.“¹⁴ Ties *ribos* ir peržengimo sąvokomis Bergsonas conceptualiai lokalizuoja intuicijos ir intuityvaus pažinimo kategorijas.

IŠVADOS

Vadinasi, intuityvistinės ir lingvistinės metodologinės prieigos gali būti parankiais pagalbiniais instrumentais, aiš-

kinančiais pirminę subsacharinės Afrikos lokalių kultūrų mitologijos, mąstymo, estetikos ir meno formų savitumo viziją

ir tiesiančiais kelius kokybiškai naujoms komparatyvistinėms studijoms, kurios pastaraisiais dešimtmečiais išsiveržia iš tradicinės Rytų-Vakarų dichotomijos ašies įtakos lauko. Dabartinio policentrinio metacivilizacinio pasaulio raida vis aktyviau įtraukia į lyginamųjų studijų lauką anksčiau periferijoje buvusias Lotynų Amerikos, Okeanijos ir Juodosios Afrikos kultūras. Ieškodami universalesnių šių kultūrų esminių pasaulėvaizdžio, mitinių, religinių, mąstymo, meninės kūrybos pažinimo principų savo tyrime aiškinomės tik kelių iš daugybės galimų metodologinių prieigų galimybes, kurios gali padėti aiškiau suvokti iš pirmo žvilgsnio niekaip nesusijusių egzotiškų mąstymo tradicijų panašumus ir skirtumus su dabar Vakaruose vyraujančiais požiūriais. Kita vertus, minėtos metodologinės prieigos padeda geriau suvokti Juodosios Afrikos mitologiją, religijas ir meną kaip darnią filosofinę visumą.

Intuityvizmo pradininkas pagrįstai kalbėjo apie gundantį graikų filosofijos žavesį, kuris esą nuvedęs klystkeliais visą vėlesnę Vakarų filosofiją. Pagrindinė filosofijos ir viso žmogaus santykio su tikrove atskleidimo klaida buvęs nutarimas remtis ne intuicija, kuri vienintelė geba parodyti tai, kas iš esmės būdinga

pačiai tikrovei, o intelektu, kuris veidamas kinematografiniu principu, pagauna ne tikrovei būdingą *realų laiką*, o tik erdvinėmis analogijomis nusakomą *abstraktų laiką*. Būtent todėl klasikinės Vakarų filosofijos konceptai tik su nežymiomis išimtimis gali būti naudingi atskleidžiant Juodojo Žemyno mąstymo tradicijų, meno bei estetikos gilumas.

Juodojo kontinento mitinių, estetikos, mąstymo ir meno tradicijų studijose būtina atkreipti dėmesį į vietinėse kalbose atsiskleidžiančius subsacharinio mąstymo ypatumus, todėl aiškinamiesi juos pasinėrėme į lingvistinę-eksplikacinę paradigmą, kuri patvirtino mūsų darbinės hipotezės. Vadinasi, kalba yra dar vienas labai svarbus atspindys, atskleidžiantis-aiškinantis kiekvienos tautos reflektivią patirtį. Kalbos logiką galime interpretuoti kaip empirinio ir formalaus, induktyvaus ir deduktyvaus mąstymo būdų, neatsiejamų nuo sociopsichologinių ir kultūrinių-lingvistinių sąlygų, atstovavimą gramatinėse struktūrose. Todėl lingvistinis aiškinamasis fonas, kurį dažnai net į pirmą planą iškeldama pasitelkia šių dienų Vakarų filosofija, turėtų būti komponuojamas ir subsacharinio mąstymo tradicijų bei meno filosofijos analizėje.

Literatūra ir nuorodos

¹ Visi pavieniai turi atsikišusias kaktas. Viena beždžionė juokiasi iš kitos kaktos todėl, kad nežino, jog jos pačios kakta yra tokia pati, arba mano, kad jos kakta yra gražesnė. Kitas šios patarlės variantas skamba taip: *Imfene kayiziboni ubukhophoco* („babuinas savo kaktos nemato“). Žr.: Sibusiso C. L. Nyembezi. *Zulu proverbs*. – Pietermaritzburg: Witwatersrand University Press, 1990, p. 49.

² Negritudas (iš pranc. *négritude*) – 1930-aisiais Prancūzijoje atsiradęs judėjimas, kurį su būsimu Senegalo prezidentu Léopoldu Sédaru Senghoru, Martinikos poetu Aimé Césaire'u ir gvinėjiečiu Léonu Damasu priešakyje inspiravo Afrikos rašytojai, intelektualai ir politikai. Judėjimo tikslas – politinis ir kultūrinis išsivadavimas iš kolonijinio jungo. Žr.: Stanislas S. Adotevi. *Négritude et négrologues*. – Paris: Editions Le Castor Astral, 1972.

- ³ Ihab Hassan. *Ideas of Cultural Change. // Innovation/ Renovation. New Perspectives of the Humanities.* – Madison: University of Wisconsin Press, 1983.
- ⁴ Valentin Yves Mudimbe. *The Surreptitious Speech.* – Chicago: Chicago University Press, 1992.
- ⁵ Šiaurinėje Juodojo žemyno dalyje netoli Kartaginos gyveno gentys, vadinamos *Afri*. Šis žodis siejamas su finikiečių terminu *afar*, reiškiančiu „dulkes“. Tačiau 1981 m. mokslininkai mėgino pagrįsti kitą hipotezę, kuri teigė, jog Afrikos pavadinimas yra kildintinas iš berberų kalbos žodžio *ifri*, kuris reiškia „ola“ (Michel Babington. *The Berbers // Journal of Royal African Society.* – Oxford: Oxford University Press. 1903, p. 161). Turima omenyje „žmonės, gyvenančius olose“. Prancūzų mokslininkas Michèle'is Fruyt atkreipia dėmesį į lotynišką žodį *Africus* – „afrikas, pietvakarių vėjas“ ir tvirtina, jog Juodojo kontinento pavadinimas galėtų būti kildinamas iš čia (Michèle Fruyt. *D`Africus uentus à Africa terra // Revue de Philologie* 50. – Paris: Editions Klincksieck, 1976, p. 221–237).
- ⁶ Ivan Bargna. *L'arte in Africa.* – Milano: Jaca Book. 2008, p. 10–11.
- ⁷ Antanas Andrijauskas. *Kultūrologijos istorija ir teorija.* – Vilnius: VDA leidykla, 2003, p. 9.
- ⁸ George Bataille. *L'expérience intérieure.* – Paris: Gallimard, 1954, p. 45.
- ⁹ Gilles Deleuze. *Le bergsonisme.* – Paris: Presse Universitaire Française, 1966, p. 1.
- ¹⁰ Hajime Nakamura. *Ways of Thinking of Eastern Peoples: India-China-Tibet-Japan.* – Honolulu: University of Hawai'i Press, 1964, p. 7.
- ¹¹ Nicholas Awde. *Swahili-English, English-Swahili dictionary.* – New York: Hippocrene Books, 2000, p. 180.
- ¹² Laduma Madela. *Zulu Mythology.* Ed. by Katesa Schlosser. – Kiel: Schmidt & Klaunig, 1997.
- ¹³ Žr. Gyvybinis polėkis: Bergsono filosofijos interpretacijos. Sud. Antanas Andrijauskas. – Vilnius: Versus aureus, 2008.
- ¹⁴ Henri Bergson. *Kūrybinė evoliucija.* Vertė Petras Račius. – Vilnius: Margi raštai, 2004, p. 224.